
MANTELZORG VOOR TURKSE OUDEREN: TRADITIE EN PRAKTIJK

Yeter Keten

De zorg voor de ouderen in de Turkse cultuur wordt traditioneel gedragen door de kinderen en de familie. In de Turkse cultuur wordt deze traditie bijkomend ondersteund door het geloof: het zorgen voor de ouderen staat vermeld in de Koran als een religieuze plicht. In deze opvatting is het een grote blaam voor de familie als externen ingeschakeld worden voor de verzorging van de ouderen. Alleen de allerarmsten of personen die uit de gemeenschap verstoten werden, worden opgevangen door buitenstaanders. In de moderne westerse context is het echter niet vanzelfsprekend dat de jongere generaties zullen kunnen voldoen aan de verwachtingen van de ouderen. De bereidheid en de mogelijkheid van de kinderen om de integrale zorg voor de ouders te dragen vermindert. Toch houdt het merendeel van de allochtone ouderen vast aan de traditionele visie op zorg. Het probleem hierbij is dat de jongere generatie weinig met de ouderen hierover praat, omdat dit niet strookt met de traditionele normen en waarden. Deze spanning neemt toe naarmate de zorgbehoefte stijgt en de kinderen niet in staat blijken alle zorgtaken op te nemen.

Inleiding

Wanneer allochtone ouderen verzorgingsbehoefte worden, verwachten ze deze zorg voornamelijk van hun eigen kinderen. Voor de kinderen blijft het vaak schipperen tussen de eisen die hun eigen leven stelt en de verwachtingen van hun ouders. De eerste generatie kon door verblijf in België zelf ook niet voor hun ouders zorgen zoals het traditioneel gebruikelijk is. Ze hebben hun opvattingen over traditioneel zorg daardoor ook enigszins al moeten aanpassen.

De jongere generaties kunnen – alhoewel de meesten hun zorgplicht wel blijven erkennen - moeilijk alle zorgtaken opnemen omdat zowel de man als de vrouw uit werken gaan, omdat het eigen gezin en het werk zo veel energie eisen en omdat steeds meer allochtone jongeren hun traditionele ideeën over de ouderenzorg inwisselen voor de "westerse" aanpak. Bij velen is er sprake van een herdefiniëring van de zorg aan hun ouders. Via het **project Ouder worden in Vlaanderen** kon worden geconstateerd dat er binnen de Turkse gemeenschap in België nu een verscheidenheid aan zorgrelaties bestaat, variërend van traditionele zorg door de familie tot soms het volledig wegvallen van deze informele zorg¹.

Vooraf wanneer kinderen niet bereid zijn de verzorging voor hun ouders op zich te nemen, vallen er gaten die de Vlaamse diensten (nog) niet lijken te kunnen opvullen. De thuiszorg, rusthuizen en andere Vlaamse ouderenvoorzieningen kunnen allochtone ouderen vooralsnog vrijwel uitsluitend zorg bieden vanuit een Vlaams/Belgisch kader. Niettegenstaande we met het project Ouder worden in Vlaanderen een communicatieproces op gang hebben gezet tussen de allochtone ouderen en de zorgsector, zitten we op het vlak van interculturalisering in Vlaanderen nog in de kinderschoenen. Zorgbehoefte allochtone ouderen vallen vaak nog steeds in een gat dat gaapt tussen de traditionele zorg en de professionele instellingen in Vlaanderen.

De mantelzorg bij de Turkse gemeenschap is dus al maximaal belast. Het is dan ook belangrijk dat over zorg wordt gecommuniceerd, maar de traditionele normen en waarden staan een goede communicatie tussen de ouders, kinderen en professionele zorginstellingen in de weg. Het project Ouder worden in Vlaanderen was een eerste aanzet om dit taboe te doorbreken, maar is op zich niet voldoende om een grondig gesprek te laten geschieden op familieniveau tussen Turkse ouderen en jongeren...er moet meer gebeuren. Het provinciebestuur Oost-Vlaanderen is zich daarvan bewust en wil een cursus voor Turkse mantelzorgers opstarten.

¹ Zie onder andere David Talloen, "Het project Ouder worden in Vlaanderen. Een evaluatie (dossier)". In: Anderzijds nr. 3, 2001. - pp. 19-24.

Vooraleer we dieper ingaan op deze cursus, lijkt het ons belangrijk om eerst even stil te staan bij de leefsituatie van Turkse ouderen in België, de traditionele opvattingen over zorg en de verandering van zorgopvattingen en zorgpraktijken onder invloed van migratie. Op deze manier proberen we de lezer meer inzicht te verschaffen in de manier waarop de Turkse gemeenschap in België voor ouderen zorgt.²

De leefsituatie van Turkse ouderen in België

De huidige Turkse ouderen behoren tot de eerste generatie arbeidsmigranten die in de jaren zestig en zeventig naar België kwamen. De meeste Turkse families maken deel uit van een uitgebreid buurtnetwerk van familie-, streek- en landgenoten. Sommige ouderen wonen samen met hun volwassen kinderen, anderen wonen zelfstandig. Vele Turkse ouderen behoren tot de laagste sociaal-economische klassen van de Belgische samenleving. Dit uit zich op verschillende vlakken.

De arbeidsloopbaan van de mannen wordt gekenmerkt door jobs in zware, ongezonde en slecht betaalde sectoren. Hun arbeidsloopbaan eindigde vaak vroegtijdig door langdurige werkloosheid of beroepsziekten. Van de eerste generatie vrouwen werkte bijna niemand. Het arbeidsverleden van de allochtone ouderen bepaalt hun huidige financiële situatie. De allochtone ouderen behoren tot de laagste inkomenscategorieën. Ook de woonomstandigheden bevestigen de lage sociaal-economische positie van de allochtone ouderen. Ze leven in zeer oude huizen die soms maar gedeeltelijk aangepast zijn aan het minimumcomfort. De woningen zijn zelden of nooit aangepast aan de specifieke noden en behoeften van ouderen: ze bevatten drempels, steile trappen, enzovoort. De huizen die de allochtone ouderen bewonen liggen vaak in kansarme buurten.

Als men bij het ouder worden hulp en diensten nodig heeft, dan zal men de verwachtingen richten op kinderen en familie. Maar dan komt de ontvullende vaststelling dat dit systeem niet meer in alles kan voorzien. Terwijl men dit niet openlijk onder ogen durft zien. Het "niet rekenen op de kinderen" is immers binnen de allochtone gemeenschappen vaak nog taboe. Zo ontstaat er grote onzekerheid over de toekomstige hulp en zorg. Bovendien kampen allochtone ouderen met een terugkeerdilemma ("keer ik terug of niet?"). Het leidt ertoe dat men gaat pendelen tussen ginder en hier. Ze kiezen er vaak voor om de helft van het jaar in Turkije te wonen en de andere helft in België. Met dit pendelen gaan de ouderen meestal zo lang mogelijk door, tot het om gezondheidsredenen echt niet meer kan.

Naast de grote onzekerheid over de toekomstige hulp en zorg, het terugkeerdilemma, komen nog een aantal specifieke problemen bij het ouder worden aan de oppervlakte: de kennis van het Nederlands is meestal erg beperkt, de werking van diensten voor zorgbehoevenden is nauwelijks bekend, de contacten met Belgen zijn beperkt. Het zijn gevolgen van de wijze waarop de 'integratie' in de samenleving is verlopen: onmiddellijke inschakeling op de arbeidsmarkt, geen onthaalbeleid, aanzien worden als gast en ook zichzelf als gast beschouwen. Tenslotte wordt er ook vastgesteld dat zich bij deze groep eerder ouderdomsaandoeningen voordoen, onder andere wegens het migratieverleden, het arbeidsverleden en de voedingsgewoonten. Studies wijzen op verschillen in ziektepatronen en gezondheidsgedrag, zaken waaraan gezondheidswerkers en voorzieningen de nodige aandacht moeten geven.

² We zijn er ons terdege van bewust dat men zich moet behoeden voor een te veralgemenende benadering van de beschreven zorgopvattingen en zorgpraktijken. Met andere woorden, in sommige gevallen kan de situatie bij Turkse gezinnen verschillend zijn dan deze die hier wordt beschreven. Deze uiteenzetting over de zorgopvattingen en praktijken werden gedaan op basis van de ervaringen van de uitvoeringen van het project Ouder worden in Vlaanderen en op basis van bestaande literatuur.

Traditionele opvattingen over zorg³

Traditionele normen en waarden worden van de ene generatie aan de andere doorgegeven. Ze bepalen voor een deel de zorgverwachtingen van ouderen. Vele ouderen zijn afkomstig van het platteland en opgegroeid in een *aille* (uitgebreide verwantschapskring). Binnen deze grootfamilie was de zorg voor ouderen vanzelfsprekend. De continuïteit van de grootfamilie is belangrijker dan het eigenbelang. De familie bestaat uit een gesloten systeem van verwantschapsrelaties op basis van een patriarchale hiërarchie, waarbinnen de leden zijn verbonden door bloedverwantschap en huwelijk.

Alle beslissingen worden door grootvader en grootmoeder genomen in het belang van de familie. Grootvader houdt zich bezig met de relaties in de omgeving en grootmoeder met het regelen van de interne huishouding. De familie woont onder één dak met meerdere generaties. De opbrengst uit bezittingen en arbeid voorziet in de levensbehoefte van alle leden. De verantwoordelijkheid voor zorg binnen de familie is wederkerig: ouders voeden hun kinderen op, en kinderen zorgen later op hun beurt voor de ouders. Ouderen genieten binnen de familie respect en gezag. Op basis hiervan kunnen ze macht uitoefenen over de kinderen en aanspraak maken op verzorging.

Belangrijke begrippen om inzicht te krijgen in de manier waarop ouderen door hun kinderen verzorgd worden, zijn *bakim* (vrij vertaald: zorg) en *yardim* (vrij vertaald: hulp). *Yardim* betekent: het organiseren van hulp bij praktische zaken als boodschappen doen, financiële zaken regelen of tolken. Het heeft een tijdelijk karakter. *Bakim* betekent: de (totale) verantwoordelijkheid voor iemands verzorging dragen. Traditioneel zijn de zoon en zijn vrouw verantwoordelijk voor het geven van *bakim*. De praktische uitvoering van *bakim* wordt gedaan door de schoondochter. Iemand die geen familie is, kan geen *bakim* geven. *Bakim* is verdeeld in huishoudelijke zorg, voedselzorg en lichamelijke verzorging. De traditionele rolverdelingen zijn aan sekse gebonden. De relatie tussen zorggever en zorgontvanger is complex bij lichamelijke verzorging (vooral rond de schaamstreek), omdat schaamtegevoelens hier een rol spelen. Een zoon hoort hierbij voor zijn vader te zorgen, een dochter voor haar schoonmoeder. Naast sekse van de zorgverlener heeft de mate van verwantschap ook invloed.

Zoons voelen zich verantwoordelijk voor de zorg aan hun ouders. Ze zijn als stamhouder verantwoordelijk voor de continuïteit van de familie. Dit laatste geldt niet voor de schoonzoon, die dan ook een vrij afstandelijke relatie met zijn schoonouders heeft. Hoe meer verwantschap bestaat tussen schoonzoon en schoonouders, des te meer zal ook de schoonzoon zich (mede)verantwoordelijk voelen.

Dochters leren al op jonge leeftijd voor de huishouding te zorgen. Aan hen wordt verteld dat zij later bij een andere familie zullen gaan horen en dat ze zich aan deze familie zullen moeten aanpassen.

De verandering van zorgopvattingen en zorgpraktijken onder invloed van migratie: de mantelzorg in de praktijk

Door de migratie zijn de omstandigheden waaronder ouderen en kinderen met elkaar omgaan en de manier waarop kinderen voor hun ouders zorgen veranderd. Het systeem van verwantschapsrelaties veranderde: het in stand houden van de familie werd minder belangrijk, en daarmee ontstond ook ruimte voor verandering aan de huwelijkspraktijken (de keuze van een huwelijkspartner).

De meeste ouderen vinden het moeilijk met de veranderingen van zorgopvattingen om te gaan. Ouderen proberen vaak krampachtig zichzelf en hun kinderen aan de traditionele opvattingen te houden. In sommige gevallen heeft dit vruchten afgeworpen en worden de ouderen op een redelijk traditionele manier verzorgd. Zo hebben sommige ouderen de toenemende behoefte aan privacy van de kinderen opgelost door in een apart huis te slapen en overdag bij zoon en schoondochter in huis te

³ Ibrahim Yerden, "Zorgen over zorg: traditie, verwantschapsrelaties, migratie en verzorging van Turkse ouderen in Nederland" - Amsterdam: Het Spinhuis, 2000, pp.122-123.

zijn. In andere gevallen lijkt het echter te zijn misgegaan. Er zijn conflicten ontstaan tussen de ouders en hun kinderen.

Met name de kinderen van de tweede generatie hebben al vroeg kennisgemaakt met de Belgische samenleving. Op school en later op het werk hebben ze kennisgemaakt met Belgische normen en waarden. Het traditionele gezag van de ouders is daardoor onder druk komen te staan. De meesten erkennen hun zorgplicht wel, maar op een meer gelijkwaardige manier dan volgens de traditie het geval is. De kinderen zijn in vergelijking met hun ouders geëmancipeerd. Vrouwen werken buitenshuis en hebben vaak weinig tijd om voor de (schoon)ouders te zorgen. De (soms) grotere gelijkwaardigheid in de huwelijksrelaties van de tweede generatie levert spanningen op in confrontatie met de traditionele zorgverwachtingen, doordat schoondochters steeds minder bereid zijn zich onder het gezag van de schoonouders te voegen.

Spanningen binnen Turkse families hebben altijd bestaan, ook in Turkije. De kinderen leren in België, op school en op het werk, deze spanningen onder woorden te brengen en voor hun eigen gevoelens en rechten op te komen. Als kinderen over de verzorging van hun ouders willen praten wordt dit vaak geassocieerd met een gebrek aan respect en het niet aan de verwachtingen van de ouders willen voldoen. Het veranderen van traditionele zorgpatronen heeft niet alleen negatieve consequenties. Uit het project Ouder worden in Vlaanderen en bestaande literatuur is gebleken dat de dochters een intensief contact met de eigen ouders in België onderhouden. Dit is een nieuwe ontwikkeling. Dochters denken bovendien veel na over de uitvoering van de verzorging aan de ouders en trekken nu (ook) een deel van de zorg voor hun ouders naar zich toe, de taken die traditioneel gezien voor rekening van de schoondochter komen. Niettegenstaande de veranderende zorgpraktijken houdt men vast aan de traditionele terminologieën en blijft de dochter haar activiteiten yardim noemen in plaats van bakim. Ibrahim Yerden schrijft hierover "het lijkt alsof zorg door dochters geen bakim mag heten"⁴. Er zijn ook zonen gesignaleerd die bakim geven, maar dit blijven wel uitzonderingen.

Uit de gewijzigde machts- en gezagsverhoudingen binnen de familie kunnen nieuwe modellen voor verzorging ontstaan. In de meeste gevallen bestaan deze echter nog slechts in de gedachten van de kinderen. Door de moeilijke bespreekbaarheid van deze alternatieve zorgmodellen (zeker bij de families die nog niet hebben deelgenomen aan het project Ouder worden in Vlaanderen) neemt de spanning op het traditionele zorgsysteem toe. Het is vaak onmogelijk bakim buiten de traditionele familierelatie te plaatsen. Ouderen die niet op een traditionele manier verzorgd worden, voelen zich ongelukkig, terwijl kinderen om verschillende redenen het idee hebben dat ze niet kunnen voldoen aan de verwachtingen van de ouders. De traditionele normen en waarden staan een goede communicatie tussen de ouders, kinderen en professionele zorginstellingen in de weg. Het project Ouder worden in Vlaanderen was een eerste zeer belangrijke stap om dit taboe te doorbreken, maar vervolginiciatieven dringen zich op.

EEN CURSUS VOOR TURKSE MANTELZORGERS

Situering

Het is duidelijk dat mantelzorg stimuleren bij Turkse families niet aan de orde is, maar wel het deskundiger maken van de mantelzorgers in het verzorgen van zorgbehoevende ouderen thuis. Vandaar dat het provinciebestuur van Oost-Vlaanderen beslist heeft om een cursus Transculturele Familiezorg Thuis op te starten. Voor dit project wil onze dienst Minderheden samenwerken met onze dienst Gezondheid, Werkgroep thuisverzorging vzw, Ons Zorgnetwerk vzw, Mantelzorgvereniging Christelijke Mutualiteit en Steunpunt Thuiszorg Bond Moyson.

⁴ Ibrahim Yerden, "Zorgen over zorg: traditie, verwantschapsrelaties, migratie en verzorging van Turkse ouderen in Nederland" - Amsterdam: Het Spinhuis, 2000, blz. 127.

Hoe dan ook, het provinciebestuur is ervan overtuigd dat de kwaliteit van de zorg door mantelzorgers verhoogd kan worden, door overdracht van professionele kennis omtrent 'goede ziekenverzorging thuis' en over de hulpmiddelen die in Vlaanderen beschikbaar zijn. Bovendien zijn er meer waarborgen voor kwalitatief goede zorg aan ouderen, als Turkse mantelzorgers weten wanneer professionele hulp ingeschakeld moet worden en hoe zij die kunnen invoeren.

Kennisoverdracht aan Turkse mantelzorgers is echter niet eenvoudig te realiseren via een reguliere en algemene "mantelzorgcursus", aangezien de professionele thuiszorg onbekend is met aspecten die essentieel zijn in de zorg binnen Turkse families. Mantelzorgers zullen nieuwe kennis pas integreren in hun handelen, als die kennis aansluit bij hun opvattingen en dagelijkse praktijk. Maar de professionele kennis van beroepskrachten in Vlaanderen is technische kennis. Ze is gebaseerd op medische inzichten en op meningen over het belang van individuele zelfredzaamheid. Ze staat haaks op de opvatting binnen traditionele Turkse families dat wie oud is en zorg nodig heeft, verzorgd wordt en passief mag zijn.

Er is dus nood aan een mantelzorgcursus die een brug slaat tussen eigen waarden omtrent familie­zorg en zorgplicht en westerse waarden zoals persoonlijke grenzen stellen in de bereidheid zorg te geven. Dergelijke cursus moet gebaseerd zijn op de gedachte dat professionele organisaties hun dominante waarden als rationaliteit, functionaliteit en effectiviteit in de zorg, aanpassen aan de Turkse familie­zorg, waarin betrokkenheid en respect voor de ouderen centraal staan.

De cursus "Transculturele Familie­zorg Thuis"

Dienst Minderheden is dan ook bezig met verschillende partners om een cursus voor Turkse mantelzorgers op te stellen dat voldoet aan bovenstaande zaken. Deze cursus zal grotendeels geïnspireerd zijn op de bestaande Nederlandse cursus van het Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn, maar moet wel aangepast worden aan de Vlaamse situatie. In het voorjaar van dit jaar willen we de cursus proefdraaien, om er zeker van te zijn dat de cursus aansluit bij de waarden en normen van de Turkse mantelzorgers. Er wordt gestreefd om de cursus tegen deze zomer volledig op punt te stellen. In een latere fase zal er onderzocht worden om een dergelijke cursus ook te organiseren voor onder andere Maghrebijnse mantelzorgers.

De cursus Transculturele Familie­zorg Thuis zou dus in eerste plaats een cursus omvatten die ontwikkeld is vanuit een vergelijking tussen opvattingen en praktijken van Turkse families en professionele zorgverleners in Vlaanderen⁵. De kennis en vaardigheden die in de cursus worden overgedragen zullen een mengvorm zijn van behoud, aanpassing en reconstructie van de zorgpraktijk van Turkse families en van professionele zorginstellingen.

De doelstelling van de cursus Transculturele Familie­zorg Thuis is in eerste instantie de kwaliteit van de mantelzorg in Turkse families te verhogen, door Turkse mantelzorgers deskundiger te maken in het verzorgen van zorgbehoevende ouderen thuis. Maar er is meer: naast het deskundiger maken van de Turkse mantelzorgers, krijgen ook de mantelzorgverenigingen de kans om de culturele gewoonten van de mantelzorgers te leren kennen en worden ze aangemoedigd om hiermee rekening te houden. Dit bevordert de interculturalisatie, waardoor de effectiviteit van interventies vanuit professionele zorgorganisaties worden vergroot. Bovendien – en dit is niet onbelangrijk – kan deze cursus verantwoordelijk zijn voor het toeleiden van de deelnemers naar de beroepsopleidingen van de thuiszorgsector. Op deze manier kan er een permanente wisselwerking en afstemming tussen mantelzorg en professionele zorg ontstaan en wordt een positieve dynamiek gecreëerd. De kloof tussen traditionele zorg en professionele instellingen zal dan ook gedicht kunnen worden.

⁵ Transculturele zorg duidt de uitkomsten aan van een proces, waarin zorgpraktijken van twee groepen of culturen zijn vergeleken op overeenkomsten en verschillen, waarna zorgvormen zijn ontwikkeld die aansluiten bij de zorgwensen en -behoeften van cliëntgroepen en bij de mogelijkheden van professionele zorginstellingen.

De cursus zal bestaan uit zestal bijeenkomsten voor maximaal 20 personen en gericht zijn op dochters en schoondochters, wegens de zorgopvattingen en de rolverdeling in zorgtaken van de Turkse gemeenschap.

De cursus wordt bovendien afgestemd op dochters en schoondochters die weinig of geen kennis hebben van hoe het menselijk lichaam functioneert en van de bestaande ziektebeelden, op cursisten die moeite hebben om de weg te vinden in de algemene gezondheidszorg in hun woonplaats, en ervaring hebben met het zorgen voor hun ouders of schoonouders. Aangezien dit initiatief gegroeid is uit het project Ouder worden in Vlaanderen, worden eerst de families aangesproken van de deelnemers aan dit ouderenproject.

Er zullen geen opleidingseisen gesteld worden om tot de cursus te worden toegelaten. Er wordt ook gedacht om de cursus af te sluiten met een feestelijke slotbijeenkomst, waarbij een certificaat zal worden uitgereikt aan de cursisten die aan de vereisten hebben voldaan.

DAVID TALLOEN

(met dank aan Yeter Keten, voorlichtster van de Turkse versie van het ouderenproject in Oost-Vlaanderen))

Voor meer informatie over de mantelzorgcursus:

Yeter Keten
Provincie Oost-Vlaanderen
Dienst Minderheden
Tel. 09-269 27 21
E-mail: yeter.keten@oost-vlaanderen.be

Bronnen:

- Toos Bedaux en Giovanni Massaro (red.); "Een passende mantel: mantelzorg voor oudere allochtonen in Nederland" - Utrecht: Nederlands Centrum Buitenlanders (NCB), 1995.
- Guido Cuyvers en Jo Kavs; "De huidige en toekomstige behoeften van allochtone ouderen aan welzijns- en gezondheidsvoorzieningen." - Geel: Katholieke Hogeschool Kempen; Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap. Afdeling Algemeen Welzijn, 2001. - 2 dln. (hoofddeel + bijlagendeel)
- David Talloen, "Turkse ouderen: zorgvraag en zorgaanbod". In: Anderzijds nr. 2, 1999. - pp. 4-9.
- David Talloen, "Het project Ouder worden in Vlaanderen. Een evaluatie (dossier)". In: Anderzijds nr. 3, 2001. - pp. 19-24.
- Yolande van den Brink, "Cursus Transculturele Familiezorg Thuis" – Heerhugowaard: Plantijn Casparie, 2000, 434 p.
- Ibrahim Yerden, "Zorgen over zorg: traditie, verwantschapsrelaties, migratie en verzorging van Turkse ouderen in Nederland" - Amsterdam: Het Spinhuis, 2000. - X, 142 p.

Anderzijds, nummer 3 - 2002"